

Boekbesprekingen

Koehler, Benedikt, red. 2023. *Faith in Markets? Abrahamic Religion and Economics*. Londen: The Institute of Economic Affairs/London Publishing Partnership, pp. 260. ISBN 9780255368247. Digitale versie: <https://iea.org.uk/wp-content/uploads/2023/06/Faith-in-Markets-Interactive.pdf>.

Faith in Markets (2023) is een verzamelwerk van verschillende bijdragen onder redactie van Benedikt Koehler. De auteur is verbonden aan The Institute of Economic Affairs (IEA), dat ook mee in staat voor de publicatie. Het betreft hier een Britse denktank die zich vooral toespitst op de vrije markteconomie. In die zin is het meteen duidelijk in welke denktraditie we deze publicatie kunnen kaderen. Het boek is zowel te koop in een gedrukte versie alsook gratis digitaal te downloaden op de website van het IEA. In dit werk argumenteren verschillende auteurs dat het vrije marktdenken terug te voeren is tot de oorsprong van de drie grote monotheïstische godsdiensten, de *Abrahamic religions*: het christendom, het jodendom en de islam. Zij doen dit telkens vanuit één bepaalde traditie.

In het eerste hoofdstuk betoogt Nima Sanandaji dat de vrije markt, individuele vrijheid en een beperkt overheidsapparaat foutief worden voorgesteld als moderne concepten die hun oorsprong in de westerse wereld vinden. De auteur biedt een interessant perspectief, waarbij hij 4.000 jaar teruggaat in de tijd. Zo behandelt hij de vrije markteconomie in het antieke Perzië alsook in China en India. Voorts heeft hij het over de industriële revolutie in het Midden-Oosten. Hij ziet het westerse kapitalisme als een continuering van het oosterse kapitalisme. In zijn bijdrage gebruikt Sanandaji tal van bronnen, waaronder literaire geschriften. Dit hoofdstuk vormt een zeer inzichtelijke aanloop naar de bespreking van de drie abrahamitische religies.

Dit wordt gevolgd door een hoofdstuk over de economie in de verhalen van Mozes door de redacteur Benedikt Koehler. Hij merkt een onderscheid op tussen de Israëlitische economie voor en na Mozes: van een nomadenbestaan naar economische normen met betrekking tot het bezit van land, welzijn en handel. Interessant daarbij is dat de Israëlieten hun economische modellen blijkbaar verbonden met de theologie, dit in tegenstelling tot de Grieken. Een zwakker punt in deze bijdrage is de afwezigheid van een historisch-kritische exegese in de analyses van bijbelteksten. Koehler stelt dat de vraag of de economische stellingen geponeerd werden door Mozes zelf of in zijn mond gelegd werden niet relevant is voor zijn artikel. Deze opmerking is grotendeels terecht, maar het heeft toch een impact op de tijdschets en het innovatieve van deze economische gedachte. Verder kan men zich afvragen of de *King James* bijbelvertaling, waaruit de auteur citeert, de meest accurate vertaling is voor hedendaags academisch onderzoek. Globaal betreft het echter een boeiend en goed opgezet hoofdstuk.

In een volgend hoofdstuk bespreekt Benedikt Koehler het idee van eigendomsrechten bij Mohammed. Zo legt hij het verband tussen de *waqfs* (islamitische instituten die in welzijn voorzien) en het sociale middenveld. In zijn bijdrage behandelt Koehler de gelijkenissen en verschillen tussen *waqfs* en *zakat* (verplichte aalmoes). Verder argumenteert de auteur dat er binnen de islam al een sociaal middenveld werd ontwikkeld ten tijde van Mohammed. In het christelijke Europa van de 13de eeuw kregen de *waqfs* vorm in fondsen. De *waqfs* kwamen onder andere moskeeën, scholen, ziekenhuizen en woonzorgcentra ten goede. Daarin hebben volgens Koehler ook vrouwen een belangrijke rol gespeeld.

Hierna bespreekt Benedikt Koehler eigendomsrechten in het vroege en middeleeuwse christendom. Hij spreekt hierin tegen dat het vroege christendom niet geïnteresseerd zou zijn in sociale hervormingen, aangezien het een pionier was in eigendomsrechten en armenzorg. Christenen benaderden, zo argumenteert Koehler, welzijn op manieren die nieuw waren voor de Romeinen, die eerder redeneerden vanuit een eigen grootsheid. Koehler bespreekt dit thema vanuit Tertullianus van Carthago (ca. 155-ca. 240), Ambrosius van Milaan (ca. 340-ca. 397) en Johannes Chrysostomus (347-407). Vervolgens staat hij stil bij het middeleeuwse christendom vanuit Franciscus van Assisi (1181/2-1226) en paus Johannes XXII (1244-1334). Deze laatste maakte eigendomsrechten deel van de katholieke doctrine. Evenals in zijn bespreking van de verhalen rond Mozes, ontbreekt echter een historisch-kritische analyse van de teksten. En die is wel nodig om te achterhalen of er latere toevoegingen aangebracht zijn in historische teksten. Wel interessant is de wijze waarop Koehler een courante thesis, dat het vroege christendom niet geïnteresseerd was in sociale hervormingen, weerlegt aan de hand van historische bronteksten.

Vervolgens bespreken Esa Mangeloja en Tomi Ovaska *Utopia* van Thomas More (1516). In *Utopia* vinden we het idee van 'algemeen bezit' (*common property*) terug. Dit was een courant gebruik onder de eerste christenen in Jeruzalem, dat na de geografische uitbreiding van het christendom uitdoofde, om weer opgepikt te worden door More. Er is discussie onder commentatoren of *Utopia* een ideale samenleving schetst dan wel een parodie. More's interpretatie van algemeen bezit is volgens de auteurs niet hetzelfde als een socialistische economie, maar haalt haar kracht uit een theocratische orde. Religie en economie zijn hier dus verbonden in de werking van maatschappelijke instellingen. In hun bijdrage bespreken beide auteurs dan ook zowel de theologie als de economie in *Utopia*. Een zwakte van deze bijdrage is een onvoldoende heldere onderscheiding tussen socialisme en communisme. Het vrije marktdenken wordt dan weer vlug gematigde of zelfs wenselijke eigenschappen aangemeten, zoals democratie. Dit creëert een oneerlijke vergelijking tussen beide economische theorieën en de weinig verrassende conclusie dat het vrije marktdenken zich beter aanpast en dus duurzamer is dan het socialisme. De schema's die *Utopia* vergelijken met het kapitalisme en het socialisme ogen wat simplistisch. Vervolgens wordt het economische systeem in *Utopia*, onder voorwaarden, als duurzamer beschouwd dan het socialisme. Echter, het economische model van *Utopia* (alook

het potentiële succes daarvan) is onlosmakelijk verbonden met religie. In samenlevingen waar de maatschappelijke relevantie van religie lijkt af te nemen, kan men zich echter duurzaamheidsvragen stellen bij een economisch model dat onlosmakelijk verbonden is met religie.

In een volgend hoofdstuk analyseert David Conway het jodendom en het liberalisme. Daarin wijst hij onder meer op het voor die tijd liberale karakter van het oude Israël. Daarbij analyseert de auteur zowel de Pentateuch (de eerste vijf boeken van de Tenach) alsook de latere rabbijnse leer. Voor het liberalisme onderscheidt hij drie vormen: liberarisme, klassiek liberalisme en sociaal liberalisme. Vervolgens argumenteert de auteur dat het jodendom het meest overeenkomt met het klassiek liberalisme. Over het algemeen voert de Conway een degelijk en inzichtelijk betoog. Jammer is wel dat hij initieel aankondigt dat hij zal onderzoeken met welke vorm van liberalisme het jodendom het meest overeenkomt, om vervolgens te schrijven dat hij zal trachten te argumenteren dat het jodendom het meest overeenkomt met het klassiek liberalisme. Hij doet dit echter wel op overtuigende wijze. Ook interessant is dat de auteur de hedendaagse relevantie van deze overeenkomsten behandelt.

Hierna biedt Martin Rhonheimer een katholiek perspectief op sociale rechtvaardigheid. Hij stelt terecht dat de terminologie ‘sociale rechtvaardigheid’ voortdurend gebruikt wordt, maar zelden wordt gedefinieerd. De populariteit van deze term, zo stelt hij, ligt wellicht in het feit dat ongelijkheid niet langer gezien wordt als godgegeven of opgelegd door de natuur, maar als iets dat veroorzaakt wordt door mensen. Rhonheimer argumenteert vervolgens dat er toch vaak onwetendheid heerst ten aanzien van de echte oorzaken van ongelijkheid, zoals schaarste van bronnen. Vaak wordt sociale gelijkheid gelijkgesteld aan distributieve rechtvaardigheid. In zijn bijdrage staat Rhonheimer uitgebreid stil bij de kritiek op sociale rechtvaardigheid door de liberale econoom Friedrich Hayek. Interessant is hoe Rhonheimer argumenteert dat de ‘markt’ op zich niet onrechtvaardig kan zijn, maar dat institutionele en juridische kaders van een samenleving wel tot een onrechtvaardige uitkomst kunnen leiden. Vervolgens behandelt hij de sociale rechtvaardigheid in de katholieke sociale doctrine. In zijn bijdrage argumenteert de auteur in hoofdzaak dat distributieve rechtvaardigheid oplossingen biedt voor de armsten op middellange termijn, maar juist problematisch is op lange termijn. Zo kan het op korte termijn een betere financiële situatie voor deze groep mogelijk maken, maar creëert een dergelijk beleid niet noodzakelijk kansen voor de armsten op de lange termijn. Hij maakt tevens het punt dat het belangrijk is dat alle burgers zich verantwoordelijk voelen voor het algemeen welzijn, en het niet gewoon delegeren aan de staat. Het betreft hier een uitstekend uitgewerkt bijdrage.

Tot slot schrijft Ali Salman over het libertaire karakter van de islamitische economie. De auteur maakt daarbij gebruik van de Koran, hadith, fiqh en argumenten van islamitische economen en geleerden uit de twintigste eeuw. Hij werkt daarbij hoofdzakelijk rond

de thema's 'economische vrijheid' en 'sociale rechtvaardigheid'. Daarbij argumenteert Salman dat in de economie het doel van rechtvaardigheid grotendeels bereikt wordt door vrijheid veilig te stellen. Wanneer het gaat over economie en islam analyseert de auteur de volgende thema's: vrijwillige uitwisseling, aanvaarding van ongelijkheid als een goddelijk plan, heiligheid van eigendomsrechten, vrije handel, prijscontrole, winst en welvaartscreatie, consumentenbescherming en het afdwingen van contracten, economische vrijheid en welzijn. Verder gaat Salman in op de vragen of een islamitische economie uitgaat van planmatig handelen (uitgaand van een centrale planning) dan wel van de vrije markt, alsook of de markt verantwoordelijk kan gesteld worden voor distributieve rechtvaardigheid. Tot slot schenkt de auteur nog aandacht aan moraliteit op individueel niveau.

Globaal is *Faith in Markets* een erg interessant boek, in die zin dat het vrije marktdenken wordt behandeld in de drie grote monotheïstische religies. Daarmee heeft de redacteur, Benedikt Koehler, mooi werk verricht. De analyses gebeuren op een erg toegankelijke wijze. De argumenten zijn doorgaans helder uitgewerkt en degelijk gefundeerd. Er zit ook een duidelijke structuur in de hoofdstukken. Wel moet worden opgemerkt dat er toch een niveauverschil zit in de verschillende bijdragen. Tevens vertrekken de meeste hoofdstukken veeleer vanuit een zoektocht naar economisch liberalisme in de monotheïstische religies dan wel vanuit de open vraag welke economische traditie nu het dichtst bij een religie ligt. Daar moeten we uiteraard meteen de nuance bijplaatsen dat elke religieuze traditie meerdere economische modellen raakt. Samenvattend kunnen we stellen dat het boek zeker het lezen waard is wanneer men geïnteresseerd is in het thema religie en economie vanuit een economisch liberaal oogpunt.

Jeroen Jans
(Radboud Universiteit Nijmegen)